

**Ազատականության սոցիոմշակութային բնորոշ
առանձնահատկությունները արդի հասարակություններում**

Աննա Գրիգորյան

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2023.2-211>

Հանգուցային բառեր. զանգվածային հասարակություն, ազատականություն, սոցիալական վարքագիծ, ազատ մրցակցություն, ինստիտուտային համակարգ, ազատական մշակույթ, ժողովրդավարացում, սոցիոմշակութային սկզբունքներ

Նախաբան. Եվրոպական հասարակության արդիականացումն արդեն XX դարում էապես փոխեց հասարակական կյանքն ու մարդկային փոխհարաբերությունների բովանդակությունը: Այն, մասնավորապես, ստեղծեց «զանգվածային հասարակություն», որը շուկա նետեց բազմաթիվ անդամ անհատների, որոնք կապված չեն կայուն միջանձնային հարաբերություններով, արժեքային կողմնորոշիչներով:

Դա, այսպես կոչված, «զանգվածի մարդու» հասարակություն էր, որին բնորոշ էր կրոնական, քաղաքական ու սոցիալական երբեմնի կայուն համոզմունքների վերացումն ու գոյության բոլորովին նոր պայմանների և նոր արժեքային կողմնորոշիչների ստեղծումը: Եթե ազատական ու ժողովրդավարական մշակույթների ձևավորման ու տարածման սկզբնական շրջանում իրավունքը և շուկայական հարաբերություններն ընկալվում էին որպես իրեալներ, որոնցից զանգվածներն առանձնապես չէին օգտվում, ապա XX դարից սկսած զանգվածներն սկսեցին քաղաքական ակտիվություն դրսևորել:

Հասարակության զանգվածացումը և զանգվածների քաղաքական ակտիվության բարձրացումը պայմանավորված էին այն հանգամանքով, որ, առաջին՝ նրանք աստիճանաբար հասան այնպիսի կենսամակարդակի, ինչպիսին մինչ այդ կարող էին ունենալ միայն հասարակության արտոնյալ խավերը, երկրորդ՝ զանգվածներն աստիճանաբար դուրս եկան հասարակության արտոնյալ փոքրամասնությունը ենթարկվածության կարգավիճակից և մուտք գործեցին ակտիվ քաղաքականություն:

**Ժամանակակից զանգվածային հասարակության
առանձնահատկությունները**

Ժամանակակից զանգվածային հասարակության առանձնահատկություններից մեկը կառուցվածքային յուրահատկությունն է: Բնականոն գործառնող հասարակությունն ունի սոցիալական հարաբերությունների երեք հիմնական մակարդակ:

Առաջին մակարդակում ընտանեկան ու անձնային փոխհարաբերություններն են քաղաքացիների միջև փոխհարաբերությունները, երկրորդ մակարդակում՝ քաղաքացիների միջև փոխհարաբերությունները, իսկ երրորդ մակարդակում՝ ընտանիքի և պետության միջև բոլոր կարգի կազմակերպված փոխհարաբերությունները՝ համայնքային, տեղական ինքնակառավարման, հասարակական

կազմակերպությունների և այլն: Այս տեսակետից զանգվածային հասարակության կառուցվածքային առանձնահատկությունն այն է, որ երրորդ մակարդակի փոխհարաբերություններն ունեն ապագործառնական բնույթ, որի պատճառով էլ անհատները մեծ մասամբ կողմնորոշված են դեպի պետական հաստատությունները:

Ավանդականից ազատական-ժողովրդավարական, սոցիալազնային համակարգին անցնելու և տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային համակարգին անցնելու և տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային արմատական փոխակերպումների նախադրյալներ են ժողովրդավարական հաստատությունների ձևավորումը, շուկայական տնտեսությունը և դրանց հիման վրա համընդհանուր բարեկեցիկ հասարակության ձևավորումը: Ահատական մակարդակում ազատական-ժողովրդավարական նախագիծը ենթադրում էր նոր հնարավորությունների, նոր կապերի ու սոցիալական նոր տիպի խառնվածքի ձևավորում: Բայց այս ամենը կարելի է անվանել մոդեռնիզմի կատարյալ նախագիծ, որը իրականում բոլորովին այլ դրսևորումներ ունի (գործազրկություն, միաջափություն, օգտապաշտություն, հանցագործությունների աճ և այլն): Հաշվի առնելով այս երևույթները՝ ազատական-ժողովրդավարական հասարակարգի մի շարք տեսաբաններ առաջ քաշեցին սոցիալական պետության գաղափարը:

Եվ, այնուամենայնիվ, շնորհիվ ազատական ժողովրդավարական հասարակության ներքին փոխակերպումների՝ ներկա հասարակությունը հասավ մարդկանց կենսամակարդակի անհերքելի աճի, համընդհանուր կրթական նվաճումների և համահասարակական բարեկեցության: Հենց այս նվաճումների շնորհիվ որակական փոփոխության ենթարկվեց հասարակության սոցիալական կառուցվածքը, և վերաիմաստավորվեցին սոցիալական անհավասարության մասին երբեմնի պատկերացումները: Մասնավորապես, նյութական պայմանների կտրուկ բարելավման հետևանքով ապաավանդականացվում են դասակարգային պատկանելիության և համապատասխան կենսակերպի մասին պատկերացումները, մարդիկ նյութական բարեկեցությունը սկսում են գիտակցել որպես անձնական նվաճում, դասակարգային նույնականացման փոխարեն առաջին պլան են մղվում անհատական ինքնադրսևորման որակները և այլն: Այս ամենի հետևանքով սոցիալական հարաբերությունների ողջ կառուցվածքում տեղի ունեցող արմատական փոխակերպումների արդյունքում սոցիալական անհավասարությունն այլևս չի ընկալվում որպես մեկընդմիջ տրված կարգավիճակ ու կենսակերպ:

Այս գործընթացների բնորոշ գծերից մեկն էլ, սակայն, այն է, որ մրցակցային նոր պայմաններում մարդիկ կորցնում են պաշտպանվածության ու ապահովվածության զգացողությունը: Այս նոր պայմաններում նրանք դառնում են միայնակ, և նրանց կյանքի ապահովությունը և հուսալիությունը պայմանավորված են ոչ թե սոցիալական կարգավիճակից, այլ ներդրած ջանքերից ու ակտիվության աստիճանից: Ահա թե ինչու ավանդականից ժամանակակից հասարակություն անցման բնորոշ գծերից մեկը դարձավ «փախուստ ազատությունից» ախտանիշը [1, 56]:

Դասական ազատականությունը նախապես պայքարում էր մարդու ազատությունների համար՝ այն դիտարկելով որպես ազատ ստեղծագործության նախապայման: Բայց, ինչպես ցույց տվեց ազատական հասարակությունների

զարգացման հետագա ընթացքը, տեխնիկայի ու տեխնոլոգիաների կցորդ դառնալու իրողությունը մարդուն աստիճանաբար գրկեց ստեղծագործելու և այդ ամենի համար տքնաշան աշխատելու ցանկությունից՝ այն փոխարինելով անհատական հաճույքներով: Ըստ էության այս երևույթը դառնում է ժամանակակից բաց հասարակությունների գործառնության «արժեքային կենտրոններից» մեկը:

Արժեքային նման կենտրոններից մեկն էլ մարդկանց սոցիալական վարքագիծը կարգավորող «ազատ մրցակցության» սկզբունքն է: Կասկածից վեր է, որ տնտեսական կյանքում ազատ մրցակցության սկզբունքը նպաստում է ընդհանուր տնտեսական հավասարակշռության հաստատմանը և հասարակության բարելավմանը: Այս իմաստով ռացիոնալ և տնտեսական գործունեությունների ոլորտները համընկնում են, և ամեն մի բանական գործողություն միաժամանակ տնտեսական գործողություն է: Եվ որովհետև ամեն մի ռացիոնալ գործողություն առաջին հերթին անհատական գործողություն է, նշանակում է՝ մտածում են միայն առանձին անհատները [3, 47]: Բայց մարդկանց տնտեսական ազատությունները ենթադրում են համապատասխան հասարակական կազմակերպվածություն: Այն պարզ պատճառով, որ հնարավոր չէ ստեղծել բացարձակ կատարյալ հասարակական կազմակերպություն, այդ պատճառով միշտ էլ մնում են ազատությունների սահմանափակման ու ազատություններից փախչելու նախադրյալներ ու պատճառներ: Ազատական մշակույթի ներքին հակասությունը այն է, որ մի կողմից ասպարեզ է բացում ազատ անհատականությունների ինքնաիրացման և նորարարական հակումների դրսևորման համար, մյուս կողմից՝ նրա գործառնության արդյունավետությունն անհնար է առանց պետական, քաղաքացիական ու վարչական կարգի ու կարգավորվածության: Այս իմաստով կարելի է ասել, որ արևմտյան մշակույթի ողջ էներգիան ուղղված է արտաքին աշխարհի, այդ թվում նաև՝ մարդկանց ճանաչողությանը: Այսինքն՝ այդ ճանաչողության նպատակն ուրիշների «շահագործումն է»՝ սկզբում տեսականորեն, ապա նաև գործնականում: Պատահական չէ, որ Ֆ. Բեկոնը առաջ քաշեց «գիտելիքն իշխանություն է» հայտնի կարգախոսը: Այդ իմաստով արևմտյան ողջ գիտությունը կարելի է բնութագրել որպես կառավարման գիտություն:

Արդի հասարակություններում ազատական-շուկայական մշակույթի ազդեցությամբ տեղի ունեցող կյանքի անհատականացումը հանգեցրել է նրան, որ հասարակության և անհատի միջև գործառնական կապերն ու հարաբերությունները ենթարկվել են արժեքային փոփոխության: Ստեղծվել է այնպիսի իրավիճակ, ասես հասարակական կյանքն անհատական կեցությունների մեխանիկական գումար լինի: Առաջին պլան են մղվել անձնական հաջողության, գործարարության, համակրանքի, ձեռներեցության և նմանատիպ այլ արժեքներ, ինչի հետևանքով սոցիալական ինստիտուտներն աստիճանաբար կորցնում են վերահսկման ու կարգավորման իրենց գործառնությունները [3, 47]:

Հասարակության ազատականության բնորոշ հատկանիշներից մեկը փոխակերպվելու, արտաքին ու ներքին փոփոխություններին արագ արձագանքելու, մշտապես շարժուն լինելու կարողությունն է: Քաղաքական ու գաղափարական իմաստով բաց հասարակության հիմունքները համընկնում են ազատականու-

թյան այնպիսի սկզբունքների հետ, ինչպիսիք են ազատությունը, հանդուրժողականությունը, հավասարությունը, մասնավոր սեփականությունը մրցակցությունը և այլն: Այս սկզբունքները ձևավորում են «ազատությունների» այն ամբողջական համակարգը, որն ազատականության դասականները համարում էին մասնավոր նախաձեռնության, տնտեսական գործունեությունը պետական հովանավորչությունից ազատելու և ազատ ձեռներեցություն ծավալելու նախապայման: Ազատականության այս սկզբունքներն էսպես փոխեցին նաև հասարակական հարաբերությունների բարոյական հիմունքները, քանի որ բաց և սոցիալական տեղաշարժերին արագ արձագանքող հասարակությունն այլևս չէր կարող կյանքը կանոնակարգել պահպանողական ավանդույթներով և սովորույթներով: Ազատական մշակույթը կարող էր արդյունավետ գործառնել միայն այն դեպքում, եթե մարդիկ առօրյա կյանքում ղեկավարվեին արագացող սոցիալական ռիթմին համապատասխան սկզբունքներով (նախաձեռնություն, անհատապաշտություն, ինքնահաստատման ձգտում, կոապաշտության մերժում և այլն): Եթե տնտեսական ոլորտում ազատականությունը դրսևորվում է շուկայական հարաբերությունների ձևով, ապա պետականության ու քաղաքականության մեջ այն դրսևորվում է ժողովրդավարական գործընթացների ձևով: Այս իմաստով բաց հասարակությանը բնորոշ հասարակական կյանքի կազմակերպման մշակույթի մեջ առանձնահատուկ տեղ ունի քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտային համակարգը:

Ազատականության ինքնակազմակերպման ու վերարտադրության տեսակետից քաղաքացիական նորմատիվ համակարգը շուկայական հարաբերությունների կարգավորման, տնտեսական ու քաղաքական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի պահպանման, հասարակության և պետության միջև գործընկերային հարաբերությունների հաստատման ու պահպանման կարևոր գրավականն է: Այդ իմաստով ազատական մշակույթը ոչ միայն սոցիալական ողջ համակարգի, այլև ներհամակարգային հարաբերությունների կարգի ու կարգավորվածության, սոցիալական կառույց ձևավորելու մշակույթ է [1, 145]: Ազատական մշակույթի տարածմանը զուգահեռ առաջին պլան են մղվում մարդկանց անհատական որակներն ու շահերը: Այս հանգամանքը խիստ կարևոր է, քանի որ ծագում են պետության և հասարակության փոխհարաբերությունների կարգավորման, անհատական, խմբային ու հասարակական շահերի համամասնության պահպանման մեխանիզմների ստեղծման ու գործառնության ապահովման ընդհանրական նոր մեխանիզմներ: Կարելի է ասել, որ ազատականությունը հասարակական հարաբերությունների կարգավորման այնպիսի մշակույթ ձևավորեց, որը լուծեց մի շարք կարևոր խնդիրներ:

Առաջին՝ մարդկանց քաղաքական ազատություններն ընդլայնելու միջոցով ձևավորվեց քաղաքացիների միջև իրավապես միջնորդավորված համագործակցություն և համերաշխություն: Այս կերպ ասած՝ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման քաղաքական բարոյականության շնորհիվ հասարակության մեջ ձևավորվեցին մարդկանց սոցիալական ինտեգրացիայի անհրաժեշտ պայմանները, և ամրապնդվեցին մարդկանց սոցիալական համերաշխության

իրավական հիմքերը: Երկրորդ՝ եթե ավատատիրության շրջանում թագավորի իշխանության օրինականությունը նախասահմանված էր իր համար և ժառանգաբար փոխանցվող, ապա ազատական մշակույթի և քաղաքական բարոյականության պայմաններում իշխանության օրինականացման խնդիրը ձեռք բերեց նոր իմաստ: Այս դեպքում արդեն սոցիալական մակարդակում իշխանության օրինականությունը պայմանավորված է նրանով, թե իշխանության սոցիալական-տնտեսական գործունեությունը որքանով է համապատասխանում հասարակության շահերին ու ակնկալիքներին: Երրորդ՝ ծագում է նաև իշխանության հրապարակայնության (լեգալության) խնդիրը: Ազատական հասարակություններում իշխանությունը դառնում է հրապարակային, քանի որ ընտրվում է ժողովրդավարական սկզբունքներով: Նշված խնդիրների համար ընդհանուրն այն է, որ իրավական պայմաններ են ստեղծվում քաղաքական հարաբերություններում ղեկավարելու արդարության սկզբունքով: Քաղաքականության մեջ այդ սկզբունքի էությունն այն է, որ ստեղծվում են ազատամետ կարգի ինստիտուտներ, որոնք սահմանափակում են ազատության իրավունքի երաշխիքները:

Պետք է նկատել, սակայն, որ ազատականության և ժողովրդավարության փոխհարաբերությունը ներքուստ հակասական է: Ժողովրդավարությունը հնարավոր է այնտեղ և այն ժամանակ, երբ հասարակությունը ունի սոցիալական շարժուն կառուցվածք, կան խմբային շահեր և դրանց օրինական պաշտպանության հնարավորություններ, տնտեսությունը շուկայական մրցակցային է և այլն: Մյուս կողմից արմատական ազատականությունը և ծայրահեղ շուկայական հարաբերությունները հասարակության համար ստեղծում են այնպիսի խնդիրներ, որոնք խիստ սահմանափակում են ժողովրդավարության սոցիո-մշակութային բազան: Այս երևույթն առավել ցայտուն դրսևորումներ է ունենում հատկապես արմատական փոխակերպումների շրջանում, երբ, օրինակ, հետխորհրդային երկրներում տնտեսական բարեփոխումների ու տնտեսության ազատականացման բացասական հետևանքների ազդեցության ներքո հասարակության անպաշտպան խավերը բացասաբար տրամադրվեցին նաև ժողովրդավարական գործընթացների նկատմամբ [5, 51]: Այս առնչությամբ հարց է ծագում, թե արդյոք տնտեսական ազատականությունը ենթադրում է նաև քաղաքական ազատականություն, և քաղաքական ժողովրդավարությունը որքանով պետք է ենթարկվի տնտեսական ազատականության տրամաբանությանը:

Ազատական-ժողովրդավարական մշակույթի շրջանակներում համակարգաստեղծ հիմնարար արժեքների և վարքագծի կարգավորման նորմատիվ համակարգի հարաբերության հարցը ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է նախ պարզել ժողովրդավարության և ազատականության դրսևորման հիմնական մակարդակների առանձնահատկությունները: Այս իմաստով խիստ ուշագրավ է Ֆ. Ֆուկյուամայի մոտեցումը: «Մշակույթի առաջնայնությունը» [6, 143-144] հոդվածում, վերլուծելով հետխորհրդային երկրներում համակարգային փոխակերպումների և ժողովրդավարացման գործընթացների դժվարությունների և ձախողումների պատճառները, նա փորձում է ժողովրդավարությունը բնութագրել չորս հիմնական մակարդակների առանձնահատկություններով: Առաջին՝ ժողովրդա-

վարության և համապատասխան հասարակական կարգի գոյության և գործառնության համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է, որ մարդիկ համոզվեն և հավատան, որ ժողովրդավարությունը կառավարման ամենից արդյունավետ և օրինական (լեգիտիմ) ձևն է: Երկրորդ մակարդակն անմիջականորեն առնչվում է ժողովրդավարական ինստիտուտներին (սահմանադրություն, սահմանադրական դատարան, բազմակուսակցական համակարգ և այլն):

Ժողովրդավարության բնութագրման երրորդ մակարդակն առնչվում է ազատական հասարակության հորիզոնում կառույցների ձևավորման առանձնահատկություններին: Թե բաց ազատական հաստատությունների ձևավորման փորձը և թե հետխորհրդային հասարակությունների ժողովրդավարացման գործընթացները հաստատում են, որ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները շատ ավելի դանդաղ են ձևավորվում, քան ազատականության ու ժողովրդավարության ուղղահայաց կառույցները: Հարցն այն է, որ քաղաքացիական հասարակության կառույցները գործում են մարդկանց հորիզոնական փոխհարաբերություններում, որի ընթացքում մեծ է ավանդական կապերի, սովորույթների և արժեքների դերը:

Ժողովրդավարության և ազատականության բնութագրման չորրորդ մակարդակն առնչվում է կյանքի կազմակերպման մշակույթին (ընտանիք, բարոյական արժեքներ, բարքեր, կրոն և այլն): Եթե ժողովրդավարական ինստիտուտների հիմքը քաղաքացիական հասարակությունն է, ապա քաղաքացիական հասարակության հիմքը մշակույթն է: Իսկ դա նշանակում է, որ ազատականության և ժողովրդավարության արժեքների տարածման ընթացքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև տվյալ երկրի սոցիոմշակութային առանձնահատկությունները:

Եզրակացություն

Ազատականությունը դիտարկելով որպես ժողովրդավարական սոցիոմշակույթ, հողավածում առանձնացվում և վերլուծվում են այն խնդիրները, որոնք ազատականության շնորհիվ ժողովրդավարական բնույթ են հաղորդում կյանքի կազմակերպման տվյալ եղանակին: Առաջին՝ մարդկանց քաղաքական իրավունքների ընդլայնումը քաղաքացիների միջև ձևավորում է միջնորդավորված համագործակցություն և համերաշխություն: Երկրորդ՝ ազատական մշակույթի և քաղաքական բարոյականության պայմաններում իշխանության օրինականությունը որոշվում է հասարակական շահերին սոցիալ-տնտեսական գործունեության համապատասխան աստիճանով: Երրորդ՝ իշխանությունը դառնում է հրապարակային, քանի որ ընտրվում է ժողովրդավարական սկզբունքներով:

Ասվածից հետևում է, որ ազատական մշակույթը վերաճում է ժողովրդավարական բարոյականության շնորհիվ այն բանի, որ դուրս է գալիս գործընկերների միջև նորմատիվ պայմանականությունների շրջանակներից և տարածվում հասարակության ինստիտուտային կառույցների փոխհարաբերությունների վրա: Ազատական և ժողովրդավարական արժեքների ինստիտուտային համակարգերը կարող են արդյունավետ գործառնել միայն այն դեպքում, երբ համապատասխանում են տվյալ ազգային համակեցության զարգացման սոցիոմշակութային առանձնահատկություններին:

Գրականություն

1. Фромм Э. Бегство от свободы, Минск 1998, с. 56.
2. Мизес Л. Индивид, рынок и правовое государство, Санкт-Петербург, 1999, с. 47.
3. Гидденс Э. Постмодерн в кн. Философия истории. Антология, с. 347.
4. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну, Москва. Логос, 2000, с. 145.
5. Ионин Л. Х Социология культуры. Путь в новое тысячелетие, Москва. Логос, 2000, с. 51.
6. Ֆոկոլոսիան Ֆ., Մշակույթի արագնայնությունը, «Դրոշակ», 2002, թիվ 3, 143-144:

Социокультурные особенности либерализма в современных обществах

Анна Григорян

Резюме

Ключевые слова: массовое общество, либерализм, социальное поведение, свободная конкуренция, институциональная система, либеральная культура, демократизация, социокультурные принципы

Формирование демократических институтов, рыночной экономики и развитие всеобщего процветающего общества на их основе, являются предпосылками перехода от традиционной системы к либерально-демократической, социокультурной системе и радикальных экономических, политических и культурных преобразований. На индивидуальном уровне либерально-демократический проект предполагает формирование новых возможностей, новых связей и нового типа социального характера. Благодаря внутренним преобразованиям либерально-демократического социума современное общество добилось беспрецедентного повышения уровня жизни людей, повсеместных образовательных достижений и тотального благосостояния. Благодаря этим достижениям социальная структура общества претерпела качественные изменения, а прежние представления о социальном неравенстве получили новое истолкование. Так, в результате резкого улучшения материальных условий, детрадиционализируются представления о классовой принадлежности и соответствующем образе жизни. Люди начинают осознавать материальное благополучие как личное достижение, вместо классовой идентификации на первый план выходят качества индивидуального самовыражения и т. д. В результате радикальных преобразований, происходящих во всей структуре общественных отношений, социальное неравенство уже не воспринимается как неизменный статус и образ жизни.

The Sociocultural Characteristic Peculiarities of Liberalization in Contemporary Societies

Anna Grigoryan

Summary

Key words: *mass society, liberality, social behaviour, free competition, institutional system, liberal culture, democratization, social-cultural principles*

The formation of democratic institutions, market economy and the development of a prosperous society are the premises for the transition from a traditional system to a liberal-democratic sociocultural system and economic, political and cultural transformations. On the personal level the liberal-democratic project means formation of new opportunities, new relations and a new social type of character. Due to internal transformations of the liberal-democratic society, contemporary society has achieved an undeniable growth of prosperity and general educational achievements. Just due to those achievements the structure of society was qualitatively improved, and the previous notions of social inequality were recomprehended. In particular, as a result of radical transformations occurring in the entire structure of social relations, social inequality is no longer perceived as an unchanging status and way of life: people start to consider material prosperity as a personal achievement, instead of class identification.

Ներկայացվել է 08.10.2023 թ.

Գրախոսվել է 07.11.2023 թ.

Ընդունվել է տպագրության 23.11.2023 թ.